

G. KOVÁCS LÁSZLÓ

William O. McCagg:

ZSIDÓSÁG A HABSBURG BIRODALOMBAN (1670–1918)

meglepető könyv.

Meglepő, mert már-már azt hihettük, hogy a hajdani Habsburg Birodalom zsidóságával kapcsolatos tudásunk elérte vagy legalábbis megközelítette a teljességet. Összefoglaló művek, számtalan témakört felölelő monográfiák és tanulmányok, dokumentumgyűjtemények sokasága látott napvilágot, s a címeken végigfutva korántsem alaptalanul mondhattuk, hogy a kutatók figyelmét semmi sem kerülte el. William O. McCagg, a Michigan State University történészprofesszora azonban egy pillanatig sem hagy kétséget afelől, hogy igenis vannak még megválaszolatlan kérdések, s az eddigi válaszok és megállapítások sem tekinthetők csálhatatlan kinyilatkoztatásnak.

A rendkívüli erudíciójú, tájékozott tudóst voltaképpen egy egyszerű tény készítette könyve megírására: a specifikus kérdéseket, földrajzilag, történetileg szigorúan körülhatárolt problémaköröket feldolgozó – sok esetben roppant alapos – tudományos kiadványok serege mellett egyre feltűnőbb volt egy összefoglaló mű hiánya.

William O. McCagg két alapvető kérdést tesz fel, s modell értékű, általános érvényű következtetéseket kínáló esettanulmányok hosszú sora révén adja meg a választ: egyfelől tüzetesen szemügyre veszi a Habsburg Birodalom zsidó és keresztény lakossága közötti viszony alakulását, másfelől lépésről lépésre nyomon kíséri azt az ellentmondásos, keserves, ám ugyanakkor rendkívüli történelmi teljesítményt jelentő folyamatot, amelyet a zsidóság „modernizációjaként” aposztrofál a történetírás. E két kérdéskomplexumon belül alapvető hangsúlyt kapnak – természetesen – azok a problémák, amelyekkel az európai zsidóság történetének kutatói már a kezdet kezdetén szembesülnek: a zsidóságnak a polgárosodásban és a kapitalizmus diadalában betöltött szerepe, az „önfeladás” – az asszimiláció –, vonzások és taszítások szövevényes hálóját alkotó, s alighanem örök vita tárgyát képező jelensége, a zsidó etnikum különböző törésvonalak mentén kialakuló belső megosztottsága, s nem utolsósorban a „zsidó” fogalmának meghatározása. A kronológiai folyamatosság mellett az egyébként is óhatatlan regionális elkülönítést szolgálja a könnyebb tájékozódást, ám az olvasónak mindenekelőtt az események és a folyamatok belső logikájára kell figyelnie, különben azt kockáztatja, hogy az 1670 és 1918 között húzóó ívet legfeljebb szaggatott vonalként fogja érzékelni.

A végpont, 1918 nem igényel magyarázatot, az 1670-es esztendő valószínűleg igen: ez év februárjában üzte ki I. Lipót császár Bécsből az ott átmenetileg vagy tartósan letelepedett zsidókat, mintegy bizonyítva ezzel az évszázados örökségként jelen lévő diszkriminatív, sok esetben brutális gyilkosságokhoz és pogromokhoz vezető zsidóellenes politikai gyakorlat

folytonosságát. A baljós esemény azonban paradox módon a Habsburgok fennhatósága alatt élő zsidóság felemelkedésének és modernizációjának új lehetőségeit villantotta fel, mely lehetőségekről már az elkövetkező évtizedek folyamán kiderült, hogy korántsem csak az aktuális politikai és gazdasági viszonyok függvényei – ellenkezőleg: olyan – egyre szélesebb – út kezdetét jelentik, amely szükségszerűen vezetett el a szerző által sok szempontból megvizsgált modernizációhoz, és a döntő fordulatot jelentő emancipációhoz. McCagg meggyőzően bizonyítja, hogy Ausztriában és Csehországban a korszerűsödés feltételei fölöttébb kedvezőek voltak, történelmi esély nyílt a gettó jelképezte múlttól való elszakadásra. A jövő nem csupán ígéret, hanem kihívás is volt egyben, amelyre a birodalom zsidósága különbözőképpen reagált. Izgalmas életutak, tanulságos pályafutások jelzik a válaszadás lehetőségeit: pénzemberek, legendás kereskedődinasztiák alapítói, önjelölt proféták és nagy hatású gondolkodók tűnnek föl a kötet lapjain, akik önellentmondásaik és esetleges kudarcuk ellenére is a változás szükségszerűségét és visszafordíthatatlanságát példázzák. A birodalom zsidó etnikumát azonban Galícia 1772-ben történt bekebelezése óta megosztotta a „nyugatiak” és a „keletiek” közötti, feloldhatatlannak tűnő ellentmondás, amely azt is nyilvánvalóvá tette, hogy a modernizáció mellett reális lehetőségként létezik a tradicionalizmus, az ortodoxia alternatívája, a világiasodással és a polgáriassal szembeni hatékony ellenállás útja, amelyre a haszidizmus szolgáltatott eklatáns példát.

Bármennyire kételkedünk is az egyedül üdvözítő megoldások lehetőségében, a modernizációt illetően egyetérthetünk a szerző következtetésével: nemcsak a zsidók integrációjának és emancipációjának az alapjait s előfeltételeit teremtette meg, hanem elvezetett ahhoz a szinte páratlan gazdasági és szellemi fejlődéshez, amelyet a korszak kezdetén Samuel Oppenheimer, Joachim Popper, Josef von Sonnenfels, Moses Dobruschka, a végén pedig Freud és Kafka, Werfel és Stefan Zweig, Mahler és Schönberg neve fémjelzett. McCagg hiteles képet fest erről a hihetetlenül dinamikus s az egész birodalom fejlődését nagymértékben dinamizáló felemelkedési folyamatról, s közben újra és újra figyelmeztet bennünket a 20. századi zsidóüldözések és a holocaust apokalipszisét előrevetítő belső ellentmondásokra.

McCagg elfogulatlanságát dicséri, hogy a lezártnak hitt/tekinthetett vagy felületesen megválaszolt kérdésekkel is újfent szembenéz, legyenek azok mégoly „kellemetlenek”. Kitűnően ért az oknyomozáshoz, ugyanakkor óvakodik attól, hogy hipotéziseit a megismert igazságként tárja elénk. Konceptiójának köszönhetően az olvasó a megszokottól eltérő megvilágításban láthatja a zsidó történelem jól ismert (?) jelenségeit: az asszimilációt, a tradicionalizmus ellentmondásait, a gazda-

sági felemelkedés motívumait és következményeit, a megújított oktatási rendszernek köszönhető mélyreható tudati változásokat, s azok megnyilvánulását a közösségi (társadalmi) lét különböző szinterein, a zsidó nacionalizmus születését és kibontakozásának meglepő nehézségeit. A könyvet különösképpen izgalmassá teszi a zsidók és a környező népek között feszülő, világtörténeti szempontból is bizarr ellentmondás, amely az áttörést és sikert hozó 19. században mindvégig márkánsan jelen volt, s amelyet a szerző így jellemezett: „...mindenki más azon igyekszik ekkor, hogy nagyobb és alaposabban kidolgozott »világi« politikai keretet teremtsen nemzeti élete számára. A zsidók éppen az ellenkezőjét teszik: éppen ebben a korszakban igyekeznek lerombolni régi nemzetük utolsó maradványait, elvetni bármi apró jelét is annak, hogy ők nem csupán »vallási csoport«, hanem többek annál.”

Eredményes volt-e ez a sajátságos, a zsidó közösségeket élesen megosztó, egymással ellentétes hatású szellemi áramlatokat elindító kísérlet? McCagg könyve egyértelműen a sikerről tesz tanúbizonyságot, ami természetesen a legkevésbé sem azonos az »önfeladás« – ha úgy tetszik, az önmegtagadás – valamiféle gyászos diadalával, ellenkezőleg: annak lehetünk a tanúi, hogy a modernizáció »egy nép megszabadulása a merev »középkori« múlttól» – egyoldalúsága ellenére is találó és szellemes definíció! »Újjászüli« a Habsburg Birodalom zsidóságát: „Bécsben, Csehországban és Magyarországon egyaránt nagyszabású modern zsidóság jött létre: olyan közösségek, amelyek hatéko-

nyan vitték át az ősi zsidó értékeket egy, a huszadik századi felteteleknek megfelelő gyakorlati kifejezőmódba.” Néhány sorral lejjebb azonban a szerző maga figyelmeztet bennünket: „...ez a pozitív értékelés hozzáállás kérdése”. Több mint valószínű, hogy McCagg kitűnően megírt, adatainak rendkívüli gazdagsága ellenére is világos és áttekinthető könyve vitákat fog kiváltani, ezt azonban erényének tekintjük, akárcsak a részletkérdések analitikus felbontása s a kutatás eredményeinek szintetizálása közti egyensúly megteremtését. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy időnként zavaró tévedések ötlenek a szemünkbe: a szláv kölcsönösség nagy hatású hirdetőjét nem Jan Kollártnak, hanem Ján Kollárnak hívják, ellenben a jeles cseh történésznek, Palackynak nem Jan, hanem František volt a keresztneve (67. o.), a 68. oldalon említett „plebejus származású cseh publicista” teljes neve pedig Karel Havlíček Borovský; Széchenyi reformtevékenysége nem 1815, hanem 1825 után bontakozott ki (103. o.), s a „végső harcait vívó magyar nemzetgyűlés” 1849 őszén semmiképpen sem hozhatott törvényt a zsidók emancipációjáról – a történelmi lépésre július 28-án került sor; Csehszlovákia Kommunista Pártjának cseh és szlovák nyelvű rövidítése nem KPČS, hanem KSČ (163. o.). Érzésünk szerint szerencsésebb lett volna a morvaországi Brno nevének Magyarországon is általánosan ismert német változatát, Brünnt használni. Mindezen észrevételek azonban nem befolyásolják a könyvről kialakult pozitív képet: jó szívvel ajánlhatjuk az érdeklődő olvasónak. (Cserépfalvi)

Schein Gábor

BARI KÁROLY: 21 VERS

Mi minden lehet a szó! Kés, melyet arra kapunk, hogy „a létezés csonthéját fölmetszszük”, vagy éppen ellenkezőleg, olyasvalami, ami csupán a dolgok árnyékát képes magába fogadni, s így a világról való tudás szükséges, de megbízhatatlan eszköze lesz? Ma többnyire az utóbbi, a szomorúbb lehetőséget tekintjük igaznak: a világ nyelvi reprodukciója, mint minden másolat, hamis, és minél inkább hasonlít az „eredetire”, annál hazugabb.

De a nyelv iránti bizalmatlanság a művészetben mégis termékenynek bizonyult. Vele véképp megértettük, hogy az alkotás nem tükörképszerű jelenség, az alkotó nem igyekszik „tükröt tartani a természetnek”, tehát a művészet nem mimetikus jellegű. Maga is valóság. Valóság, amely nem lehet független a bennünket körülvevő világtól, hiszen belőle is születik, és annál érdekesebb, minél inkább rávall. Úgy kell elképzelnünk, mint mikor a forgó köllaphoz hozzáér egy fémlemez, s az érintkezéskor szikrát vet. A művészet célja éppen ez a szikra, amely az egyetlen értelmes valóságdarabban, a befogadó emberben csíholódik, ahol az érintkezés képességét, a valamilyen szinten mindenkiben meglévő esztétikai érzéknek nevezzük.

Ám a művészet eredete szerint feltehetően közösségi természetű. És mint ilyen persze mágikus jellegű; a magasabb hatalmakkal kapcsolatot kereső ember esdeklése az ének, a tánc és a képek segítségével – egyedül átélt és bemutatott szakralitás, de sosem társtalanul.

MTI FOTÓ